

Ἡ ὁνοματοκρατικὴ θεωρία, ἡν ἀνεκάΐνισεν ἡ διδασκαλία τοῦ Ὁκκάμου, ἔξηκολούθει ὑπάρχουσα μέχρι τῶν χρόνων τῆς ἀναγεννήσεως καὶ προωδοποίησε τὴν ἐμπειρικὴν φιλοσοφίαν.

Β' ΟΙ ΝΕΩΤΕΡΟΙ ΠΡΑΓΜΑΤΟΚΡΑΤΙΚΟΙ

§ 1. Οἱ μετέπειτα σκωτικοὶ καὶ θωμικοί.

1. Ἡ ὁνοματοκρατικὴ θεωρία καίπερ ἀνελθοῦσα εἰς ἀκμὴν ἐν τῷ 14^ῳ αἰώνι δὲν ἥδυνήθη νὰ ἔκβάλῃ τὴν ἀντίθετον πραγματοκρατικήν. Ἐκ τοῦ ἐναντίου αὕτη παρέμεινε καθόλου εἰπεῖν ἡ δεσπόζουσα μέχρι τέλους τοῦ μέσου αἰῶνος φιλοσοφικὴ θεωρία τῶν χριστιανικῶν Σχολῶν. Ὅθεν εὑρίσκονται καὶ κατὰ τὴν 14^{ην} καὶ 15^{ην} ἑκατονταετηρίδα διαπρέποντες διδάσκαλοι, οἵτινες τὴν ὁνοματοκρατικὴν τάσιν ἀπέκρουν καὶ τὴν ἐναντίαν ὑπερτίθοιζον. Ἡ Σχολὴ ἡ θωμικὴ καὶ ἡ σκωτικὴ, εἰ καὶ ἐν πολλοῖς διεφέροντο πρὸς ἀλλήλας, συνεφώνουν ἐν τῷ κοινῷ κατὰ τῶν νεωτεριστῶν ἀγῶνι.

2. Οἱ σκωτικοὶ^¹ τοῦ 14^{ου} αἰῶνος συναπετέλουν δμάδα πυκνοτέραν καὶ ποικιλωτέραν τῆς τῶν θωμικῶν. Τινὲς δ' ἔκείνων ὑπερέβαλον τὸν ἔαυτῶν διδάσκαλον κατὰ τὴν ἔξαρσιν τοῦ εἴδους καὶ τὴν αὔξησιν τῶν ὄντολογικῶν ἐννοιῶν. Ἐκ τῶν ἀμέσων μαθητῶν τοῦ Δουνσίου Σκώτου προέχουσιν ὁ Ἀντώνιος Ἀνδρέας, ὁ Φραγκίσκος de Mayronis καὶ ὁ Ἰωάννης de Bassolis. Ὁ *Antonius Andreas*, ὁ ἐπονομαζόμενος «doctor dulcifluus» († 1320) ἔγραψεν ὑπομνήματα εἰς τὰς Γνώμας, εἰς τὴν *Arts vetus*, εἰς τὸ *De divisione* τοῦ Βοηθίου^², καὶ εἰς τὰ *Metà tὰ φυσικὰ* τοῦ Ἀριστοτέλους^³, ἔτι δὲ φυσικὸν σύγγραμμα *De tribus principiis rerum naturalium* ἐπιγραφόμενον^⁴. Ὁ *Franci-*

καὶ τῆς Βιττεμβέργης ἐλέγοντο *Gabrielistae*: ἔμμεσος δὲ μαθητὴς τοῦ Biel ἦτο καὶ ὁ Λούθηρος προσχωρήσας ἐκ τῆς μελέτης τῶν ἔργων ἐκείνου εἰς τὸν ὀκκαμισμόν. — Τὴν οἰκείαν βιβλιογραφίαν ἴδε παρὰ Überweg - Geyer^⁵, 786.

^¹ Τὸ ὄνομα «σκωτικὸς» (*Scotista*) εὑρίσκεται τὸ πρῶτον ἐν τῷ ὑπομνήματι Γνωμῶν τοῦ Πέτρου Κανδία καὶ παρὰ τῷ Γέρσωνι.

^² *Scripta seu expositiones Antonii Andreeae super artem veterem et super Boethium de divisionibus*. Ἔν *Βενετίᾳ*, 1492. 1508. 1517.

^³ *Quaestiones Antonii Andreeac super XII libr. metaph.* Ἔν *Βενετίᾳ* 1481. 1514. 1523.

^⁴ Ἔν *Βενετίᾳ* 1489.

scus de Mayronis, (Meyronnes τῆς Προβιγγίας), ὃ ὑπὸ τῶν συγχρόνων «doctor illuminatus» ἢ «acutus» ὑπὸ δὲ τῶν μεταγενεστέρων «magister abstractionum» ἐπικαλούμενος, ἐγένετο τῷ 1323 διδάκτωρ τῆς θεολογίας καὶ ἀπέθανε τῷ 1325. Συνέγραψε δὲ πολυάριθμα ἔργα, ἐν οἷς προέχουσι τὰ ὑπομνήματα εἰς τὰς κατηγορίας καὶ τὰ φυσικὰ τοῦ Ἀριστοτέλους, ἥτις ἐρμηνεία τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ Πορφυρίου, ὑπόμνημα εἰς τὰς Γνώμας ἔτι δὲ σύντομον ὑπόμνημα (conflatus) εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον αὐτῶν, *Quodlibeta*, *De primo principio*, *De esse essentiae et existentiae*¹. ‘Ο *Iωάννης de Bassolis* († 1347) συνέγραψεν ὑπόμνημα εἰς τὰς Γνώμας². ‘Ωσαύτως εἰς τοὺς ἀμέσους μαθητὰς τοῦ Σκάτου καταλέγονται ὁ *Iωάννης* ὃ ἐκ *Reading*, διδάσκαλος ἐν *Όξωνίᾳ* καταπολεμήσας ἐν ὑπομνήματι τὴν ὄνοματοκρατικὴν θεωρίαν, καὶ *Γουλιέλμος Alnwick* συγγράψας ὑπόμνημα εἰς τὰς Γνώμας, *Quodlibeta* καὶ *Quaestiones de intelligibili*. Ἐνταῦθα μνημονεύετοι καὶ ἄλλοι, ὡς *Φραγκίσκος de Marchia* ἢ *de Esculo*, γεννηθεὶς ἐν Pignano, ὅστις διέτριψεν ἐν τῇ αὐλῇ Λουδοβίκου τῆς Βαυαρίας καὶ κατέλιπεν ὑπόμνημα Γνωμῶν³. *Iωάννης Κάνων* γράψας ἐρμηνείαν τῶν ἀριστοτελικῶν ἔργων καὶ ἴδια τῶν φυσικῶν· *Pοβέρτος Cowton* συγγραφεὺς ὑπομνήματος Γνωμῶν⁴. *Oñgawr de Novocastro* γράψας ὡσαύτως ὑπόμνημα Γνωμῶν (πρὸ τοῦ 1317)⁵. *Landulph Caracciolo*, διδάξας ἐν Παρισίοις καὶ συγγράψας ὑπόμνημα Γνωμῶν⁶. *Πέτρος de Aquila* συντάξας ὑπόμνημα Γνωμῶν ἐπιγραφόμενον *Sco-tellus*⁷. Σπουδαιότερος ἐγένετο *Ἀλέξανδρος* ὃ *Ἀλεξανδρεὺς* († 1314), διδάξας μετὰ τοῦ Σκάτου ἢν Παρισίοις καὶ ἀναδειχθεὶς ἀξιόλογος συγγραφεύς· δρμώμενος ἀπὸ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Bonaventura προσεγγίζει πρὸς τὴν σκωτικὴν διδασκαλίαν. Τὰ ὑπομνήματα αὐτοῦ εἰς τὰς Γνώμας καὶ εἰς τὰ Μετὰ τὰ φυσικά, δπως καὶ τὰ *Quodlibeta*, εἶναι ἐκ τῶν ἀρίστων γεννημάτων τοῦ 14^{ου} αἰώνος.

¹ Μέρος τῶν ἔργων τοῦ Φραγκίσκου τούτου ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ *Ιερωνύμου de Nuciarellis* ἐν Βενετίᾳ τῷ 1517. Πληρεστέρα ἔκδοσις ἐγένετο τῷ 1520.

² *Joan. de Bassolis in quattuor sententiarum libros. En Παρισίοις, 1516.*

³ Περὶ τοῦ Φραγκίσκου ἔχομεν ἐκθεσιν τοῦ μαθητοῦ του *Γουλιέλμου de Rubione*, ὅστις ἐπίσης συνέταξεν ὑπόμνημα Γνωμῶν ἐν Παρισίοις τῷ 1518 ἐκτυπωθέν. Πβλ. *C. Michalski, Le Criticisme*, 40.

⁴ *Ἐπιθ. Ehrle 259 ἔξ.*

⁵ *Ἐπιθ. Ch. Langlois, «Hugo de Novocastro» 1925.*

⁶ *Ehrle, 259 ἔξ. C. Michalski, Le criticisme 57 ἔξ.*

⁷ Τὸ ὑπόμνημα ἐξεδόθη πολλάκις ἐν Βενετίᾳ καὶ ἐκ νέου τῷ 1907—1909.

3. Ίδιας μνείας ἄξιος είναι δοκίμιος φιλόσοφος Όναλτήρος Βουρλαῖος (Valter Burleigh): οὗτος († 1337) ἐγένετο μετά τοῦ Ὀκχάμου μαθητὴς τοῦ Δουνσίου Σκώτου καὶ ἐδίδαξε τὸ πρῶτον ἐν Παρισίοις καὶ ὕστερον ἐν Ὀξενίᾳ, διὰ δὲ τὴν διαύγειαν καὶ σαφήνειαν τῆς ἐκφράσεως ἐπωνομάζετο «doctor planus et perspicuus». Συνέταξε πλὴν ἄλλων¹ ὑπομνήματα εἰς τὰ λογικά, τὰ φυσικὰ καὶ μετὰ τὰ φυσικά, τὰ ἡθικὰ καὶ πολιτικὰ συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλους οἵτις δὲ ίστορίαν τῆς φιλοσοφίας (*De vitis et moribus philosophorum*) ἀπὸ τοῦ Θαλοῦ μέχρι τοῦ Σενέκα². Αποδεχόμενος τὰ καθόλου πειρᾶται νὰ ἔρμηνεύῃ αὐτὰ οὐχὶ κατὰ τὴν μέθοδον τοῦ διδασκάλου ἀλλὰ κατὰ τὴν τοῦ Θωμᾶ.³ Όπερ η φύσις, λέγει, κυρίως καὶ κατὰ πρῶτον ἐπιδιώκει, ὑπάρχει ἐκτὸς ἡμῶν· ἀλλ’ η φύσις στοχάζεται οὐχὶ τοῦ καθ’ ἔκαστον ἀλλὰ τοῦ καθόλου, τοῦ εἶδους. Τὸ καθόλου λοιπὸν ὑπάρχει ἐκτὸς ἡμῶν καὶ δὲν εἶναι τοῦ νοῦ ἐπιγέννητα. Καὶ η φυσικὴ δὲ ἐπιθυμία τείνει εἰς τὰ ἐκτὸς δύντα καὶ ἀναφέρεται εἰς τὰ καθόλου πειγόντες καὶ διψῶντες δρεγόμενα τροφῆς ή ποτοῦ καθόλου καὶ οὐχὶ τροφῆς ή ποτοῦ ὀρισμένου⁴.

4. Τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Σκώτου ὑπέστη καὶ ὁ μαθηματικός τε καὶ φιλόσοφος καὶ θεολόγος Θωμᾶς Βραδοναρδίνος (Bradwardinus, Bradwardine), ὁ ἐπονομασθεὶς «doctor profundus». Οὗτος τῷ 1290 γεννηθεὶς ἐσπούδασεν ἐν Ὀξενίᾳ, ὅπου ὕστερον ἐδρασεν ὡς διδάσκαλος τῷ 1325 κατέστη procurator τοῦ αὐτοῦ πανεπιστημίου καὶ τῷ 1349 ἐκλήθη εἰς τὸν ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον Κανταουρίας. Ετελεύτησε δὲ τῷ 1349 καταλιπὼν ἀλλὰ τε πολλὰ συγγράμματα⁵ καὶ τὸ κυριώτατον θεολογικὸν αὐτοῦ ἔργον *De causa Dei adversus Pelagium et de*

¹ Ἐκ τῶν συστηματικῶν πραγμάτειῶν τοῦ Βουρλαίου μνημονευτέαι αἱ ἔξῆς: *De intetione et remissione formarum*, *De materia et forma*, *De potentiis animae*, *De fluxu et refluxu maris Anglicani*. Περὶ μὲν τῶν λογικῶν ἔργων αὐτοῦ ἔπιθ. G. Prantl. (*Gesch. d. Logik* 4. 40), περὶ δὲ τοῦ Sophismata insolubilia, P. Duhem (*Études sur Lionard de Vinci*. 3e serie, 1913).

² Η ίστορία αὐτῇ ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ἐν Κολωνίᾳ τῷ 1472 καὶ τέλος ἐν Τυβίγγη τῷ 1886.

³ In. Phys. Arist. I, 15 ἔξ.

⁴ Εἰς τὸν Bradwardine ἀποδίδονται ὑπόμνημα Γνωμῶν, *Placita theologica*, *De sacra Trinitate*, *De praemio salvandorum*, *De praescientia et praedestinatione*, *Sermones*, *Meditationes*, *De quiditate peccati* καὶ *Ars memorativa*.

virtute causarum ad suos Mertonenses¹. Θεωρεῖ ώς κατ' ἔξοχὴν αὐθεντικοὺς τὸν Αὐγουστῖνον καὶ τὸν "Ανσέλμον τὸν Κανταουρίας, τιμῇ δὲ μάλιστα ἐκ τῶν ἐν Ὁξωνίᾳ διδασκάλων τὸν Ροβέρτον Grosseteste καὶ τὸν Δ. Σκῶτον.² Άλλὰ καὶ Θωμᾶν τὸν Ἀκυνάτην τιμῇ καὶ προσέτι παραπέμπει εἰς "Ἐφεμῆν τὸν Τρισμέγιστον καὶ εἰς τὸ λεγόμενον «βιβλίον τῶν εἶχοσι τεσσάρων φιλοσόφων»³. "Υπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ὁμιλικῆς θεωρίας συνεκρότησε τὸ τῆς θεοδικίας καὶ τῆς ἥθυκῆς σύστημα, διὸ οὖ ἐσχε ἴσχυρὸν ἐπὶ τοὺς συγχρόνους ἐπίδρασιν. "Ἐφαρμόζων δὲ εἰς τὴν θεολογίαν τὴν μαθηματικὴν (συλλογιστικὴν) μέθοδον ωρμᾶτο ἀπὸ ὠρισμένων προῦποθέσεων καὶ μετεχειρίζετο τὴν ὄντολογικὴν ἀπόδειξιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ θεοῦ· ἐστοίχει τῷ παραδείγματι τοῦ Ἀνσέλμου καὶ προσέθετεν ἐπὶ πλέον (ώς δ Δ. Σκῶτος καὶ ὕστερον δ Λεϊβνίτιος) τὸν λόγον, διτι ἡ τοῦ τελειοτάτου καὶ ἀρίστου ὄντος ἔννοια οὐδεμίαν ἐμπεριέχει ἀντίφασιν ἢ ἀτοπίαν⁴. "Ο θεὸς εἶναι ἀπειρος γνῶσις καὶ βούλησις, ἢ δὲ θεία βούλησις εἶναι ἐλευθέρα καὶ κυρία πάσης οὐσίας καὶ ὑπάρξεως· ἐν τῷ κόσμῳ τῶν συμβεβηκότων⁵. "Ἐντεῦθεν συνάγεται κατὰ τὸν "Ἀγγλον φιλόσοφον διτι ἡ θεία βούλησις εἶναι ἀναγκαστικὴ αἴτια (necessitas antecedens) πάσης τυχαίας ἐνεργείας καὶ κατ' ἀκολουθίαν τῶν ἡμετέρων βουλήσεων⁶. "Ο ἀνθρωπος εἶναι κατὰ τοσοῦτο ἐλεύθερος, καὶ δ' ὅσον ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ ὑπάρχει ἀνεξάρτητος ἀπὸ πάντων πλὴν τοῦ θεοῦ· εἶναι ἀνεξάρτητος ἀπό τε τῶν δρῶν τῆς αἰσθητικότητος (libertas a necessitate naturali) καὶ ἀπὸ τῶν ἔξω αἴτιών καὶ τῶν οὐρανίων σωμάτων (libertas a necessitate fatali) καὶ ἀπὸ πάσης ἐξωτερικῆς βίας (libertas a necessitate violenta). Οὕτως ἀγόμεθα εἰς τὴν παραδοχὴν θεολογικῆς ἀνάγκης, διότε ἡ ἀνθρωπίνη βούλησις καὶ ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ αὐτῆς ἐνεργείᾳ δύναται νὰ ἀναγκασθῇ ὑπὸ τοῦ θεοῦ⁷.

5. Αἱ γνῶμαι τοῦ Βραδουαρδίνου καὶ μάλιστα ἡ περὶ ἀπολύτου

¹ Τὸ σύγγραμμα τοῦτο σκοποῦν τὴν καταπολέμησιν τοῦ πελαγιανισμοῦ συνετάχθη ἐν Λονδίνῳ τῷ 1344 καὶ ἐξεδόθη τῷ 1618.

² Τοῦτο ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Cl. Baümker (ἐν Festgabe für G. v. Hertling 1913).

³ De causa Dei I, i i C. 2 A.

⁴ Αὐτ. 1, 21, 232 E «Non est ratio nec ulla lex necessaria in Deo prior eius voluntate».

⁵ Αὐτ. 1, 9, 190 D «Divina voluntas est causa efficiens cuius libet rei factae, movens seu motrix cuius libet motionis» πρβλ. αὐτ. 195 B.

⁶ Αὐτ. 3, 1, 637 D. 676 C.

κυριαρχίας τῆς θείας βουλήσεως ἐνεποίησαν αἰσθητοῖς ἐν τῇ Γαλλίᾳ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ de Mirecourt καὶ μάλιστα ἐν Ἀγγλίᾳ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ Wiclis¹, διὰ δὲ τούτου καὶ παρὰ τοῖς Γερμανοῖς ἀναμορφωταῖς².

6. Κατὰ τὸν 15^{ον} αἰῶνα, δτε ἡ ἀντίθεσις τῶν Σχολῶν ἐπετάθη, οἱ σκωτικοὶ δμοῦ μετὰ τῶν θωμικῶν ἦσαν οἱ κυριώτατοι ὑπέρμαχοι τῆς via antiqua. Σκωτικοὶ τῶν χρόνων ἐκείνων δέξιοι μνείας εἶναι δ Γουλιέλμος *Vauvouillon* († 1404) συντάξας ὑπόμνημα εἰς τὰς Γνώμας καὶ φροντίσας περὶ τῆς ἀκριβοῦς διατυπώσεως τῆς σκωτικῆς θεωρίας· *Nikolaoς de Orbellis* ή *Dorbellus* († 1445) γράψας ὑπόμνημα εἰς τὰς Γνώμας τοῦ Λομβαρδοῦ καὶ εἰς τὰ φυσικὰ τοῦ Ἀριστοτέλους· *Nikolaoς Tinctor*, διδάξας ἐν Παρισίοις καὶ ἐν Ingolstadt καὶ συντάξας ὑπόμνημα εἰς τὸν Πέτρον Ἰσπανόν· Θωμᾶς *Bricot* συντάξας *Quaestiones* εἰς τὰ Ἀναλυτικὰ ὑστερα τοῦ Ἀριστοτέλους· Σαμουὴλ *de Cassinis* γράψας ἄλλα τε καὶ εἰσαγωγὴν εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Σκώτου καὶ εἰς τὰ λογικὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους.

7. Τοὺς εἰρημένους πάντας ὑπερέβαλε κατὰ τὴν σπουδαιότητα καὶ τὴν φήμην δ *Petrus Tartarellus* καθηγητὴς τῷ 1490 καὶ πρύτανις τοῦ πανεπιστημίου τῶν Παρισίων. Συνέταξεν ὑπόμνημα εἰς τὰ λογικὰ τοῦ Ἀριστοτέλους (*Commentarii in libros totius logicae Aristotelis*)³ καὶ ἔκθεσιν ἀναφερομένην εἰς τὰς *Sumimulas* τοῦ Πέτρου Ἰσπανοῦ, ἐν οἷς συγγράμμασιν ὑπερεμάχει τῆς σκωτικῆς διδασκαλίας κατὰ τῆς δνοματοκρατικῆς θεωρίας τοῦ Ὁκκάμου. Ὡσαύτως ὑπεμνημάτισε τὰ μετὰ τὰ φυσικὰ (μέχρι τοῦ ἔκτου βιβλίου), τὰ φυσικὰ καὶ τὰ ἥθικὰ (μέχρι τοῦ ἔκτου βιβλίου) τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἱδίου λόγου δέξιαι εἶναι αἱ ἔξηγήσεις τοῦ Πέτρου εἰς τὸ ὑπόμνημα τῶν Γνωμῶν καὶ εἰς τὰ *Quodlibeta* τοῦ Δ. Σκώτου⁴.

¹ Τὰ συγγράμματα τοῦ Wiclis, ἐν οἷς περιλαμβάνεται *Tractatus de Logica* καὶ *De ente praedicamentali*, στεροῦνται πρωτοτυπίας καὶ ζωηρότητος. Ὁπαδοὶ αὐτοῦ εἶναι δ Ἰωάννης *Hus* καὶ Ἰερώνυμος δ ἐκ Πράγας.

² Καὶ δ Λεϊβνίτιος μνημονεύει ἐν τῇ Θεοδικίᾳ (1, 67, 95) τὴν περὶ θείας ἀνάγκης θεωρίαν τοῦ Βραδουαρδίνου. (Überweg—Geyer σ. 623).

³ Ἐν τῷ ὑπομνήματι ἀπαντᾷ τὸ πρῶτον, ὡς εἴδομεν (σ. 825), ἡ εἰς τὸν Βουριδανὸν προσνεμομένη «γέφυρα τῶν ὅνων» (*pons aninorum*).

⁴ Ὁ *Tartarellus* προεξάρχει ἐν τῇ μακρᾷ σειρᾷ τῶν ὑπομνηματιστῶν τοῦ Σκώτου εἰς τούτους ἀνήκουσιν δ *Mauzilicus a Portu* († 1513), *Φραγκίσκος Lychetus* († 1520), οἱ Ἰολανδοὶ Ἰωάννης *Poncius*, Οὐγων *Cavellus* († 1626) καὶ Ἀντώνιος *Hiquaeus* († 1641). Ἐπιθ. Überweg—Geyer, 624.

Καὶ ὕστερον δὲ ἐν τῷ 17^ῳ αἰῶνι ἡ σκωτικὴ θεωρία ἐθεραπεύετο ἐν τε τῇ Ἰταλίᾳ καὶ τῇ Ἰσπανίᾳ δι' ἴδιων πανεπιστημιακῶν ἔδρῶν¹.

8. Ἡ θωμικὴ διδασκαλία σφόδρα πολεμηθεῖσα ὑπεχώρησε κατὰ τὸν 14^{ον} αἰῶνα εἰς τὴν σκωτικὴν καὶ δνοματοχρατικὴν. Ἐάλλος ἐν τῷ ἑπομένῳ αἰῶνι ἀγέλαβε πάλιν δυνάμεις καὶ κατέστη ἐντονωτέρα τυχοῦσα πολλῶν ὑπερμάχων. Ἐκ τῶν σπουδαίων προστατῶν αὐτῆς (θωμικῶν)² κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ 15^{ου} αἰῶνος ἦτο ὁ Ἰωάννης Καπρέολος. Οὗτος περὶ τὸ 1380 ἐν Rodez γεννηθεὶς συνεπλήρωσε τὰς σπουδὰς ἐν Παρισίοις, ὕστερον δὲ ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς αὐτῆς πόλεως ὡς καὶ ἐν τῷ τῆς Τολώσης ἐδίδαξεν εύδοκίμως καὶ τέλος ἀπέθανε τῷ 1444. Ἐν τῇ ἴδιᾳ αὐτοῦ πατρόδιῳ ἐπεράτωσε τὸ περίφημον ὑπόμνημα εἰς τὰς γνώμας τοῦ Λομβαρδοῦ³, ὅπερ προσεπόρισε τῷ συγγραφεῖ τὴν προσωνυμίαν τοῦ πρώτου θωμικοῦ (*princeps thomistarum*). Ἐν τούτῳ παρέχει σαφῆ ἔκθεσιν τῶν φιλοσοφημάτων τοῦ Θωμᾶ καὶ ὑπερμαχεῖ αὐτῶν κατὰ τῶν ἄλλων θεωριῶν, τῶν σκωτικῶν καὶ τῶν ὁκκαμικῶν⁴. Ο δὲ Ἰωάννος ὁ ἐκ Φλωρεντίας, γεννηθεὶς τῷ 1389 εἰσῆλθε τῷ 1406 εἰς τὸ τάγμα τῶν Δομινικανῶν· τῷ 1446 κατέστη ἀρχιεπίσκοπος Φλωρεντίας καὶ τῷ 1459 ἐτελεύτησεν. Ἐν τῷ χυριωτάτῳ αὐτοῦ ἔργῳ⁵ «*Summa theologica*» ἐπιγραφομένῳ⁶ ἔξετάζει κοινωνικὰ⁷ καὶ πολιτικὰ⁸ ζητήματα. Καὶ ἔρευνα μὲν ταῦτα

¹ L. Wadding, *Vita Scoti* x. 15. E. Longpré, *La philosophie du B. Duns Scot.* 1924.

² Ο χαρακτηρισμὸς τοῦ «θωμικοῦ» (*thomista*) εὑρίσκεται τὸ πρῶτον παρὰ τῷ Φραγκισκανῷ Πέτρῳ Ἀκουΐλᾳ, τὸ δὲ δνομα *thomatista* παρὰ τῷ Ἀρνάλδῳ Villanova, (Fr. Ehrle, σ. 263).

³ Τὸ ὑπόμνημα ἐπιγράφεται *Libri quattuor Defensionum theologiae divi doctoris Thomae de Aquino*· τούτου τὸ μὲν πρῶτον βιβλίον συντελέσθη ἐν Παρισίοις τῷ 1409 τὰ δὲ λοιπὰ τρία ἐν Rodez περὶ τὸ 1433. Ἐξεδόθη δὲ ἐν Βενετίᾳ τῷ 1483 καὶ είτα πολλάκις· ἡ τελευταία ἔκδοσις ἐν ἑπτά τόμοις ἐγένετο ἐν Tours τῷ 1899—1908.

⁴ Ἐπιτομὰς τοῦ ἔργου τοῦ Καπρεόλου παρεσκεύασαν οἱ Δομινικανοὶ Παῦλος Soncinas καὶ Σίλβεστρος Prierias.

⁵ Πλὴν τούτων συνέγραψε Χρονικά (*Chronica* ή *Summa historialis*), εἶδος ιστορικῆς ἐγκυροπαιίδειας.

⁶ Ἡ *Summa theologica* ἐξεδόθη ἐν Βενετίᾳ τῷ 1477 καὶ ἄλλαχοῦ ὕστερον πολλάκις.

⁷ Διαλαμβάνει π. χ. περὶ τῶν μέσων τῆς παραγωγῆς, περὶ τῆς ἀξίας τῶν χρημάτων, τῆς κτήσεως, τοῦ πλούτου, τῆς κατανομῆς καὶ τῆς χρήσεως αὐτοῦ.

ἀπὸ ἡθικῆς μάλιστα ἀπόψεως ἀλλ' ἂμα παρέχει καὶ ἀξιολόγους εἰδήσεις περὶ τῶν οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν θεωριῶν τοῦ 14ου καὶ 15ου αἰώνος. Συμφωνεῖ Θωμᾶς τῷ Ἀκυνάτῃ καὶ ἐπιζητεῖ νὰ ἔφαρμόσῃ τὰς ἀρχὰς αὐτοῦ, διὸ θαυμάζει καὶ προτιμᾷ πάντων.

9. Κέντρον τῆς παλαιότερας (πραγματοκρατικῆς) φιλοσοφίας ἦτο τὸ πανεπιστήμιον τῆς Κολωνίας, ἐνθα ἀντεμάχοντο πρὸς ἀλλήλους οἱ ὄπαδοὶ τοῦ Θωμᾶς καὶ οἱ θιασῶται Ἀλβέρτου τοῦ μεγάλου. Εἰς ἐκείνους μὲν καταλέγοντας *Περοῖκος* ὁ ἐκ *Gorkum* (de Gorichien) († 1460) γράψας κατὰ τὰς θεωρίας τοῦ Θωμᾶς ὑπόμνημα εἰς τὰ Ἀναλυτικὰ ὑστερα καὶ ἀλλα πολλὰ ἔργα¹, ὁ *Ιωάννης Versor* († 1485) ἐρμηνεύσας κατὰ τὰς θιαμικὰς ἀντιλήψεις τὰ κυριώτερα συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλους· *Γεράρδος de Monte* († 1480) ὑπομνηματίσας τὸ ἔργον τοῦ Θωμᾶς *De ente et essentia* καὶ ἐπιχειρήσας νὰ συνδιαλλάξῃ τὰς θεωρίας τοῦ Ἀκυνάτου καὶ τοῦ Ἀλβέρτου², ὁ μαθητὴς τοῦ Γεράρδου *Lambert de Monte* († 1499) γράψας ὑπομνήματα εἰς συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλους³. Εἰς τούτους δὲ ἀνήκουσιν ὁ *Heimerich de Campo* ἢ *Campen* († 1460) καὶ ὁ *Γεράρδος Harderwyk* († 1503)⁴.

10. Σφραδρὸς ἀντίπαλος τῶν νεωτεριστῶν ἐγένετο πολλαχοῦ τῆς Γερμανίας ὁ *Πέτρος Nigri*, γράψας ὑπόμνημα εἰς τὸν Πορφύριον καὶ εἰς τὰς Κατηγορίας ἐπιγραφόμενον *Clipeus Thomistarum*⁵. Ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Κολωνίας ἔξεπαιδεύθη καὶ διδάκτωρ τῆς θεολογίας ἀνηγορεύθη *Διονύσιος* ὁ *Kartäuser* (*Cartusianus*) ὁ ἐπονομαζόμενος «doctor ecstaticus». Οὗτος (1402—1471) διαπρέπει ἐν τοῖς σχολαστικοῖς φιλοσόφοις κατὰ τὴν πολυμερῆ ἔργασίαν καὶ τὴν συγγραφικὴν γονιμότητα· μέγα εἶναι τὸ πλῆθος τῶν συγγραμμάτων

¹ Ο πλοῦτος, λέγει, πρέπει νὰ ὑπηρετῇ εἰς πάντας, διότι «δὲν ἐγεννήθη ὁ πένης ἐκ γῆς καὶ ὁ πλούσιος ἐκ πολυτίμου μετάλλου». "Ἄς ὑπάρχωσιν, ἐπάγεται, πτωχοὶ ἀλλ' οὐχὶ ἄθλιοι. Πρὸς ἄρσιν δὲ τῶν ἀδικιῶν καὶ ἀτοπιῶν ἔργον ἔχει νὰ μεριμνᾷ ἡ πολιτεία. Αὐτ. 2, 1, 2. 4, 12, 8.

² Ποιεῖται λόγον περὶ κυβερνητικῆς συνέσεως (*prudentia regnativa*), περὶ τοῦ δικαίου τοῦ πολέμου κ. ἀ.

³ Ἐκ τῶν πολλῶν ἔργων μνημογευτέαται αἱ *Quaestiones in omnes partes S. Thomeae*.

⁴ *Prantl.* 4, 223 ἔξ.

⁵ *Prantl.* 4, 224.

⁶ Ὁ πρῶτος αὐτῶν ἔγραψε «*Problemata inter Albertum Magnum et S. Thomeam*».

⁷ *Prantl.* 4, 221.

αὐτοῦ ἀγαφερομένων εἰς παντοίους κλάδους τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς θεολογίας¹. "Αξια μνείας εἶναι τὰ ὑπομνήματα εἰς τὰς γνώμας τοῦ Λομβαρδοῦ², εἰς τὴν Consolatio τοῦ Βοηθίου³ καὶ εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ ψ.-Διονυσίου⁴. "Επεται δ' ἐν πολλοῖς τῷ Θωμᾶ καὶ λαμβάνει πρὸ διφθαλμῶν τὰ θεολογικὰ καὶ φιλοσοφικὰ ἔργα τῆς 13^{ης} ἑκατονταετηρίδος ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν σύγχρονον νεωτερισμόν.

11. Καὶ περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 16^{ου} αἰῶνος ἐθεραπεύετο συντόνως ἡ ἡ φιλοσοφία τοῦ Θωμᾶ, καθὰ μαρτυροῦσι τὰ εἰς τὸ ἔργα αὐτοῦ ὑπομνήματα τοῦ Θωμᾶ *del Vio* (Cajetan)⁵ καὶ τοῦ Φραγκίσκου *Silvestris* τοῦ ἐκ Φερράρας⁶. Ἡ *Summa* τοῦ Ἀκυνάτου ἀνεγιγνώσκετο ἐπιμελῶς ἐν ταῖς Σχολαῖς, ἐνῷ αἱ ἀπὸ αἰώνων ὡς θεολογικὸν κείμενον χρησιμεύουσαι γνῶμαι τοῦ Λομβαρδοῦ κατὰ μικρὸν παρημελοῦντο.

Γ' Ο ΜΕΤΕΠΕΙΤΑ ΑΒΕΡΡΟΪΣΜΟΣ

§ 1. Ὁπαδοὶ τῆς ἀβερροϊκῆς φιλοσοφίας.

1. Ἡ ἐν τῷ 13^ῳ αἰῶνι ἀποκηθεῖσα ζωηρὰ καταπολέμησις καὶ σφοδρὰ ἐκκλησιαστικὴ καταδίωξις τῆς ἀβερροϊκῆς φιλοσοφίας δὲν κατέπαυσεν δλως τὴν ἐπὶ τὸν χριστιανὸν λογίους ἐπίδρασιν τοῦ Ἀβερρού. Δὲν ἔλιπον δὲ περιστάσεις εὔμενεῖς ἀναζωπυρήσασαι ἰσχυρῶς τὴν πολεμουμένην φιλοσοφικὴν αἵρεσιν. Ἡ περὶ τῆς ἀπολύτου κυριαρχίας τῆς θείας βουλήσεως διδασκαλία τοῦ Βραδουαρδίνου καὶ ἡ

¹ Ἡ πρώτη ἔκδοσις (οὐχὶ τελεία) τῶν ἔργων τοῦ Διονυσίου ἐγένετο ἐν Κολωνίᾳ τῷ 1530, ἡ δὲ νεωτέρα ἤρξατο τῷ 1896.

² Τὰ ὑπομνήματα εἰς τὰς Γνώμας ἔξεδόθησαν τῷ 1534 ἐν Κολωνίᾳ καὶ ὑστερὸν τῷ 1584 ἐν Βενετίᾳ. Ἐν δὲ τῇ νέᾳ ἐκδόσει ἐμπεριέχεται ἐν τοῖς τόμοις 19—26.

³ Ἐνυπάρχουσιν ἐν τόμ. 26ῳ τῆς νέας ἐκδόσεως.

⁴ Περιλαμβάνεται ἐν τόμῳ 15—16 τῆς νέας ἐκδόσεως. Ἐν τοῖς ὑπομνήμασι τούτοις, ὡς καὶ ἐν ἄλλοις συγγράμμασιν (*De oratione, De meditatione, De contemplatione κ. ἄ.*) περιγράφει δὲ Διονύσιος τὴν ἡδύτητα τῆς ἐκσάσεως καὶ τὴν εἰς ταύτην ἄγουσαν ὁδόν.

⁵ Τὸ ὑπόμνημα τοῦ Θωμᾶ ἀνεφέρετο εἰς τὴν *Summam theologiae*.

"Ἐπιθ. K. Werner, *Der Endausgang d. mittel. Scholastik.* 305^a.

^b Ὁ Φραγκίσκος ὑπεμνημάτισε τὴν *Summam contra gentiles*. *Idem* Werner ἐνθ. ἀνωτ. 306.

ἀπὸ τῆς θεωρίας τῆς ἀναγκαῖούσης θείας αἰτίας προελθοῦσα τάσις εἰς τὴν ὑποκειμενικότητα παρήγαγον τὴν σκέψιν καὶ δυσπιστίαν πρὸς τὰ τέως εὐδοκιμοῦντα σχολαστικὰ συστήματα. Ἐντεῦθεν ἐπερρώσθη ἡ ἀβερροϊκὴ φιλοσοφία κατὰ τὸν 14^{ον} αἰῶνα καὶ ἔξηκολούθησε κατὰ τοὺς ἕπομένους αἰῶνας μέχρι τοῦ 17^{ου} νὰ θεραπεύηται ὑπὸ πολλῶν καὶ ἀξιολόγων ἀνδρῶν. Τὸ χῦρος τοῦ Ἀβερρόδου, χαρακτηριζομένου ὡς τοῦ κατ' ἔξιχὴν ἔξημητοῦ, ἀεὶ μᾶλλον ηὔξανετο· τά τε ὑπομνήματα καὶ ἡ φυσικὴ καὶ ἡ ψυχολογία αὐτοῦ ἦσκουν ἐπὶ πολλοὺς λογίους ἀμύθητον γοητείαν. Οἱ ἀπὸ τοῦ 14^{ου} ὅμως αἰῶνος Ἀβερροϊκοὶ δὲν ἀνήκουσιν εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν τάξιν ἀλλὰ διακρίνονται εἰς δύο διαφόρους κατευθύνσεις· ὃν ἡ μὲν εἶναι αὐστηροτέρα ἀποδεχομένη τὰς θεωρίας τοῦ Ἀβερρόδου, ἔστω καὶ ἀν ἀντέκειντο πρὸς τὰ χριστιανικὰ δόγματα, ἡ δὲ εἶναι ἡ πιωτέρα ἀσπαζομένη κατὰ τοσοῦτο τὰς διδασκαλίας ἔκεινου καὶ¹ ὃσον δὲν διεφώνουν πρὸς τὴν χριστιανικὴν πίστιν. Τῆς κατευθύνσεως ἔκεινης κυριώτατος προστάτης εἶναι Ἰωάννης ὁ ἐκ Jandun (de Janduno, de Gunduno)², magister artium ἐν Παρισίοις καὶ φίλος Μαρσιλίου τοῦ ἐκ Παδούης, μεθ' οὗ συνεργάσθη εἰς σύνταξιν τοῦ «Defensor pacis»³ σκοποῦντος τὴν καταπολέμησιν τοῦ πάπα καὶ τὴν ἀνάδειξιν τῆς κυριαρχίας τοῦ λαοῦ ὡς πηγῆς πάσης πολιτικῆς δυνάμεως⁴. Αἱ πολιτικαὶ γνῶμαι καὶ τὰ κατὰ τοῦ πάπα φρονήματα ἦνάγκασαν αὐτὸν νὰ καταφύγῃ μετὰ τοῦ φίλου πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Βαυαρίας Λουδοβίκον⁵. Ἀπέθανε δὲ τῷ 1328 καταλιπὼν πολλὰ συγγράμματα. Πλὴν τοῦ μνημονευθέντος Defensor pacis, εἰς ὃ ἦτο συνεργάτης, ἔγραψε τὸ De laudibus Parisius⁶, τῷ δὲ 1315 ὑπεμνημάτισε τὴν Expositio problematum Aristotelis τοῦ Ιατροῦ καὶ φιλοσόφου τῆς Παδούης Pietro d'Adamō. Ωσαύτως ἔγραψεν ὑπο-

¹ Οὗτος ἐπὶ μακρὸν συνεχέετο πρὸς Ἰωάννην τὸν ἐκ Γάνδης, θεολόγον ἐν Παρισίοις καὶ συγγραφέα ὑπομνήματος εἰς τὰς Γνώμας καὶ τῶν Quodlibeta.

² Τοῦτο ἔξεδόθη ὑπὸ τοῦ Goldast, Monarchia 2, 154 ἐξ., ὑστερον δὲ ὑπὸ τοῦ A. Cartellieri, 1913, καὶ ὑπὸ R. Scholz, 1914.

³ Αὐτ. 3, 6 «Legislatorem humanum solam civium universitatem esse valentiorem illius partem».

⁴ Ο Ἰωάννης ἀνεθεματίσθη τῷ 1327 ὑπὸ τοῦ πάπα Ἰωάννου τοῦ 12^{ου} καὶ τῷ αὐτῷ ἔτει κατεδικάσθησαν πολλαὶ ἀποφάνσεις τοῦ Defensor pacis.

⁵ Τὸ De laudibus ἔξεδόθη ἐν Παρισίοις τῷ 1618 ὑπὸ L. e. Roux de Lincy et Tisseraut. Πρβλ. N. Valois, Hist. litt. de la France 88, 586 ἐξ.

μνήματα¹ εἰς ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους² καὶ τοῦ Ἀβερρόου³ καὶ προσέτι παρεσκεύασε πολλὰ ἴδια συγγράμματα⁴. Ὁμολογεῖ δὲ αὐτὸς οὗτος δτι ἐπεται τῷ Σταγιρίτῃ καὶ τῷ Ἀβερρόῃ καὶ δτι μιμεῖται ἀτελῶς τὰ τέλεια ἔργα τῶν δύο ἐκείνων μεγαλοφυῶν⁵. Παραδέχεται λοιπὸν τὴν ἀϊδιότητα τοῦ κόσμου καὶ τὴν κίνησιν⁶, τὴν ἀναγκαίαν πραγμάτωσιν τοῦ δυνατοῦ, τὴν ἔλλειψιν παντὸς κακοῦ ἀπὸ τῶν ἀϊδίων δντων καὶ τὸ ἀδύνατον τοῦ νὰ νοῇ δ θεὸς ἄλλο τι παρ' ἔαυτόν⁷. Ἐν τῇ ψυχολογίᾳ ἀσπάζεται τὴν κατ' οὐσίαν ἐνότητα καὶ αἰωνιότητα τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ⁸. Πέποιθε δὲ ὅμως πάλιν δτι δ νοῦς δὲν εἶναι εἰς πάντας τοὺς ἀγθρώπους εἰς καὶ δ αὐτὸς ἄλλα διάφορος κατὰ τὰ σώματα⁹. Ην ἐκδοχὴν θεωρεῖ οὐχὶ ἀποδεκτὴν ἀλλ' ἀπλοῦν ἀρθρον πίστεως¹⁰. Ἀπλῶς εἰπεῖν ἐν τοῖς ψυχολογικοῖς ζητήμασι ρέπει πρὸς τὴν σκέψιν, διότι δμολογεῖ δτι αἱ οἰκεῖαι ἀποφάνσεις στηρίζονται ἐπὶ τῆς πίστεως καὶ οὐχὶ ἐπὶ ἐπιστημονικῶν ἀποδείξεων¹¹. Ὁ ἀνὴρ οὗτος εἶναι ἐκ τῶν ἀρχηγῶν τῆς Σχολῆς καὶ πολλαχοῦ τῶν συγγραμμάτων

¹ Τὰ ὑπομνήματα ἔξεδόθησαν πολλάκις ἐν Βενετίᾳ κατὰ τὸν 15ον καὶ 16ον αἰῶνα.

² Τὰ ὑπομνήματα ἀναφέρονται εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ Σταγιρίτου περὶ ψυχῆς, περὶ οὐρανοῦ καὶ κόσμου, εἰς τὰ φυσικὰ καὶ τὰ Μετὰ τὰ φυσικά.

³ Ἐγράψε δηλαδὴ ὑπόμνημα τοῦ *Sermo de substantia orbis*.

⁴ Τὰ συγγράμματα ἐπιγράφονται *Quaestiones de formatione foetus*, *Quaestiones de gradibus et pluralitate formarum*, *Tractatus de specie intelligibili*, *Duo tractatus de sensu agente*.

⁵ In Metaphys. ἔκδ. Βενετ, 1525, φ. 84.

⁶ De caelo et mundo 1, qu. 29 «Totum mundum ingenitum secundum totum necesse est esse». Phys. 8, qu. 3.

⁷ Metaphys. 7, qu. 5, 9, qu. 12.

⁸ De anima 3, qu. 7 «Unus substantialiter est omnium intellectus, non plurificabilis seu multiplicabilis ad corporum multiplicationem».

⁹ Οὕτω βλέπομεν ἐπανερχομένην τὴν δοξασίαν περὶ τῆς διττῆς ἀληθείας. Οἱ Ιωάννης ἐπαναλαμβάνει δτι αἱ ἀντιθέσεις τοῦ δόγματος καὶ τῆς πίστεως πρέπει νὰ διαλύωνται διὰ τῆς θεωρίας τῶν δύο ἀληθειῶν· φαίνεται δὲ ὅμως δτι τὸ καθ' ἔαυτὸν προτιμᾶ τὴν φιλοσοφίαν ἀντὶ τῆς πίστεως.

¹⁰ Ἐνθ. ἀνωτ. Προβλ. καὶ *Hauréau*, Hist. de la philos. scol. 2°, 286.

¹¹ De anim. lib. 3, qu. 12. «Et omnia talia, quae dicunt fideles catholici, ego dico simpliciter esse vera sine omni dubitatione, sed demonstrare nescio. Gaudeant, qui hoc sciunt, sed sola fide teneo et confiteor».

αντοῦ παραπέμπει εἰς πραγματείας τῶν «έταιρων» ἐπὶ θεωριῶν ἴδια-
ζουσῶν εἰς τὴν ἀβερροϊκὴν διδασκαλίαν¹.

2. Παρὰ τὴν αὐστηρὰν ἀβερροϊκὴν τάσιν ὑπῆρχεν, ὡς εἴρηται, καὶ
ἄλλη ἡπιωτέρα, ἵσ τοι ὅπαδοι ἡκολούθουν ταῖς διδασκαλίαις τοῦ Ἀβερ-
ρόου, ἔξαιρουμένων ἐκείνων ὅσαι ἀντέκειντο πρὸς τὴν χριστιανικὴν
πίστιν. Ἡ ἀβερροϊκὴ δὲ διδασκαλία συνεζεύχθη πρὸς τὴν αὐγουστι-
νειον περὶ φωτισμοῦ θεωρίαν, καθὰ βλέπομεν παρὰ τοῖς "Αγγλοις
φιλοσόφοις Θωμᾷ *Wilton* καὶ *Fitz-Ralph*. Οἱ τελευταῖοι διατείνεται
ὅτι δὲ Ἀβερρόης δὲν παρεδέχετο κατ' ἀλήθειαν τὴν ἐνότητα τοῦ νοῦ
καὶ ὅτι ἐταύτιζε τὸν θεὸν πρὸς τὸν ποιητικὸν νοῦν². Ως κυριώτατος
προστάτης τοῦ χριστιανικοῦ ἀβερροϊσμοῦ θεωρεῖται ὁ Ἰωάννης *Ba-
conis* ἐκ τοῦ τόπου τῆς γεννήσεως ἐπονομαζόμενος *Baconthorpe*.
Οὗτος εἰσελθὼν εἰς τὸ τάγμα τῶν Καρμηλιτῶν ἐσπούδασεν ἐν Ὁξωνίᾳ
καὶ Παρισίοις, ἔνθα καὶ ἐδίδαξεν, ἀπέθανε δὲ τῷ 1348 καταλιπὼν
πλεῖστα ἔργα· ὃν ἔνια μόνον ἔξεδόθησαν³, παραμένουσι δὲ ἀνέκδοτα
πολυάριθμα ὑπομνήματα εἰς τὰ ἀριστοτελικὰ συγγράμματα καὶ εἰς
ἔργα τοῦ Αὐγουστίνου καὶ τοῦ Ἀνσέλμου, ἕτι δὲ ὑπόμνημα εἰς τὴν
Κ. Διαθήκην. Ἐν τῷ εἰς τὰς Γνώμας ὑπομνήματι, πλουσίῳ εἰδήσεων
περὶ τῶν συγχρόνων, ἀπορρίπτει τὴν περὶ ἐνότητος τοῦ νοῦ διδασκα-
λίαν καὶ ἀποφαίνει τὰς ὑπὸ τοῦ Ἀκυνάτου καὶ τοῦ *Hervaeus* προσα-
γομένας κατὰ τοῦ Ἀβερρόου ἀποδείξεις ὡς οὐχὶ ἀναντιρρήτους. Ὅπε-
ρασπίζει δὲ καὶ αὐτός, ὅπως ὁ *Fitz-Ralph*, τὸν "Ἄραβα φιλόσοφον
παρατηρῶν δτι οὗτος τὴν περὶ τοῦ νοῦ γνώμην ἔξηνεγκεν οὐχὶ ὡς
ἀληθινὴν ἄλλον ὡς πλάσμα καὶ μελέτημα πρὸς εὔρεσιν τῆς ἀληθείας⁴.
Πανταχοῦ, ὅπου δύναται, δικαιολογεῖ τὸν Ἀβερρόην καὶ ἔγκρίνει τὰς
θεωρίας αὐτοῦ τὰς συμφώνους τῇ πίστει. Ρητέον δὲ ὅτι πλὴν τῆς νοε-
ρᾶς ψυχῆς (*anima intellectiva*) παραδέχεται ἐν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ εἶδος

¹ "Επιθ. K. Werner, Der Averroismus in der christ-peripatetischen Psychologie des späteren Mittelalters, ἐν Sitzungsb. der Wiener Acad. d. Wissens. 98, σ. 265 ἔξ.—P. Duhem, Études sur Léonard de Vinci 2, 24.—M. de Wulf, Hist. de la philos. en Belgique 1910, σ. 132 ἔξ.—E. Gilson, Études de philosophie médiévale 1921, (σ. 96 ἔξ.).

² C. Michalski, Le Criticisme et le Scepticisme, 1926, II. 12.

³ ἔξεδόθησαν ὑπομνήματα εἰς τὰς Γνώμας (Commentaria seu quaes-
tiones super quattuor libros sententiarum. 1484), Quodlibeta (Quaes-
tiones in IV libros sent. et Quodlibetales, 1618).

⁴ In. sent. 2. dis. 21. qu. 1. art. 3.

τοῦ σώματος (*forma corporeitatis*)· τὴν γνώμην ταύτην προσθυμεῖται νὰ θεμελιώσῃ ἐπὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἀβερρόου περὶ τῆς προύπαρξεως τῶν εἰδῶν ἐν τῇ ὕλῃ¹.

3. Ὁπαδὸς τοῦ Ἰωάννου Baonthorp εἶναι ἐν πολλοῖς δὲ εἰς τὸ αὐτὸ τάγμα ἀνήκων Παῦλος Perusinus (a Perusio), συγγραφεὺς τοῦ ἐν τῷ ἔτει 1344 συνταχθέντος καὶ ἀνεκδότου παραμένοντος ὑπομνήματος εἰς τὰς Γνώμας, ἐν φπερ ἐμφαίνεται ἴσχυρὰ ἡ τῆς δικαμικῆς Σχολῆς ἐπίδρασις².

4. Ἐπὶ χρόνον μακρὸν καὶ κατὰ τρόπον ζωηρὸν ἐμεραπεύετο δὲ ἀβερροϊκὸς ἀριστοτελισμὸς μέχρι τῆς 17^{ης} ἑκατονταετηρίδος ἐν τῇ ἀνω Ἰταλίᾳ καὶ κατ' ἔξοχὴν ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Παδούης. Ἐνταῦθα πρῶτος ἐξάγγελος τῆς ἀβερροϊκῆς ἐπιδράσεως παρίσταται δὲ Ιατρὸς καὶ φιλόσοφος *Pietro d'Abano* (de Abano, de Apono, Patavinus, Paduanus). Οὗτος ἐν Ἀβάνῳ τῆς Παδούης τῷ 1257 γεννηθεὶς ἐκτήσατο ποωΐμως διὰ συντόνων μελετῶν καὶ μεγάλων ἀποδημιῶν εὑρείας γνώσεις. Ἐπὶ πολλὰ δὲ ἔτη (1270—1290) παρέμεινεν ἐν Κων)πόλει, ἐνθα ἀκριβῇ ἔσχε τῆς Ἑλληνικῆς γνῶσιν. Ὅστερον ἦλθεν εἰς Παρισίους, ὅπου καὶ παρεσκεύασε τὰ κυριώτατα ἔργα. Ἀπὸ τοῦ 1307 ἐδίδασκεν ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Παδούης Ιατρικὴν καὶ φιλοσοφίαν τῆς φύσεως μέχρι τοῦ θανάτου, ἐπιγενομένου πιθανῶς τῷ 1315. Μετέφρασε δὲ ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς Ιατρικὰ ἔργα καὶ ἂν μὴ ὑπῆρξεν δὲ μεταφράστης πάντως εἶναι δὲ ἐξηγητὴς τῶν ψ-ἀριστοτελικῶν προβλημάτων (*Expositio problematum Aristotelis*)³. Κυριώτατον αὐτοῦ σύγγραμμα Ιατρικὸν καὶ φιλοσοφικὸν εἶναι τὸ ἐπιγραφόμενον «*Conciliator differentiarum philosophorum et praecipue medicorum*», διόπερ ἡτο λίαν εὔχρηστον μέχρι τῶν χρόνων τῆς Ἀναγεννήσεως. Προσέτι δὲ συνέταξε μέγα ἐγχειρίδιον τῆς ἀστρονομίας «*Lucidator astronomiae*» ἐπιγραφόμενον καὶ μένον εἰσέτι ἀνέκδοτον⁴. Ὡς ἀστρολόγος δὲ *Pietro* ἀνήκει εἰς τὴν Ἰταλικὴν Σχολὴν τὴν μετερχομένην μέθοδον μᾶλλον ὑποκειμενικῶν ἐξηγήσεων ἢ ἀκριβῶν ἔρευνῶν. Παραδέχεται λοιπὸν δὲ πάντα τὰ ἐν τῇ γῇ συμβαίνοντα οὖδὲ τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων ἔξαι-

¹ *Quodlibet. 1. qu. 6. art. 3.*

² "Επιθ. Xiberta, De Paulo Perusino baccalario. *Analecta Ord. Carm.* 1926. (σ. 425 ἔξ.).

³ Διὰ τῶν ὑπομνημάτων τοῦ *Pietro* ἐγένοντο τὰ προβλήματα γνωστὰ εἰς τοὺς λογίους τῆς Δύσεως.

⁴ Τὰ εἰρημένα τοία ἔργα συνετελέσθησαν πιθανῶς περὶ τὸ ἔτος 1310.

ρουμένων καθορίζονται ἐκ τῶν κινήσεων τῶν οὐρανίων σωμάτων. Αἱ φιλοσοφικαὶ δὲ αὐτοῦ θεωρίαι φέρουσιν ἐν πολλοῖς τὴν σφραγίδα τοῦ καθαροῦ ἀριστοτελισμοῦ καὶ ὑπομιμήσκουσι τὴν διδασκαλίαν Θωμᾶ τοῦ Ἀκυνάτου καὶ Ἀλβέρτου τοῦ μεγάλου. Ἐν τῇ λογικῇ, ἣν ἔκδεχεται ὡς μεθοδολογίαν τῆς ἐπιστημονικῆς διανοήσεως, θέτει προτανεύουσαν ἀρχὴν τὴν συλλογιστικὴν· οὐχ ἦτον δὲ ὅμως τιμῆ τὴν ἐμπειρικῶν ἐπιστημῶν πρὸς τὴν φιλοσοφίαν. Κατὰ πόσον δὲ ἀπεδέχετο τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τῆς ἀραβικῆς φιλοσοφίας, τουτέστι τὴν ἀΐδιότητα τῆς τε ὕλης καὶ τοῦ κόσμου καὶ μάλιστα τὴν ἐνότητα τοῦ νοῦ, εἶναι ἀμφίβολον ἐνεκα τῆς ἀσαφείας τῶν κειμένων. Ὡσαύτως εἶναι ἀναπόδεικτον τὸ ἀν ἐπέδρασεν ἐπὶ τὸν Δάντην¹.

5. Ὁλίγοις ἔτεπιν ὕστερον τοῦ θανάτου τοῦ Pietro d'Abano ἔδιδαξεν ἐν Βονιφανίᾳ δὲ Ondřej Baroš († 1492) καὶ ὑπεμνημάτισε τὸ ὑπόμνημα τοῦ Ἀβερρόδου εἰς τὴν φυσικὴν τοῦ Ἀριστοτέλους². Ἀβερροϊκὸς κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἰωάννου Jandua ἦτο Παῦλος δὲ ἐκ Βενετίας († 1429) γράψας διεξοδικὸν ὑπόμνημα εἰς τὰ ἀριστοτελικὰ ἔργα καὶ μάλιστα τὰ φυσικά³. Μαθητὴς αὐτοῦ ἦτο δὲ Καγετανὸς Θιεναῖος (Cajetanus Thienaeus, Cajetan ἐκ Τιενε), διδάξας ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Παδούης καὶ ἀποθανὼν τῷ 1465· οὗτος ἀπέστη τοῦ ἀβερροϊσμοῦ ἐπὶ τινῶν θεωριῶν ἀντιμαχομένων πρὸς τὴν χριστιανικὴν πίστιν⁴. Πιστότερος πρόσκειται εἰς τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τοῦ Ἀβερρόδου δὲ Nicoletto Vernias, διδάξας ἀπὸ τοῦ 1471—1499 καὶ ὑποστη-

¹ "Επιθ. K. Werner, Die Scholastik des späteren Mittelalt. 1887, 4, 1.—S. Ferrari, Contribuzioni alla storia della biologia, 1899.—P. Duhem, Essai sur la notion de théorie physique de Platon à Galilée, 1908. Τοῦ αὐτοῦ Le système du monde 4, 229 εξ. — Br. Nardi, La teoria dell'anima e la generazione delle forme secundo Pietro d'Abano (ἐν Riv. di filos. neo-scol. 4, 723 εξ.). Τοῦ αὐτοῦ Intorno alle dottrine filosofiche di P. d'Abano, 1921. — A. Dyrroff, Dante und Pietro d'Abano (ἐν Phil. Jahrb. 33, 253 εξ.).

² Τὸ ὑπόμνημα ἔξεδόθη ἐν Βενετίᾳ τῷ 1492 καὶ ἐπιγράφεται «Urbanus Averroista commentorum omnium Averroys super librum Aristotelis de Physico auditu expositor clarissimus».

³ K. Werner, Die augustinische Psychologie 486. — P. Duhem, Le système du monde 4, 280 εξ. — L. Thorndike, A history of magic and experimental science. 2, 874 εξ.

⁴ Duhem, Le système 4, 301 εξ.

ρίζων τὴν ἐνότητα τοῦ νοῦ. Καθ' ὅλον δὲ τὸν 16^{ον} αἰῶνα ἔξηκολούθησεν ἡ Πάδουα γὰρ εἶναι ἡ ἀκρόπολις τοῦ ἀβερροϊσμοῦ καὶ τὸ κέντρον τῶν ἀγώνων, οὓς πρὸς ἄλλήλους διεξήγαγον οἱ ὅπαδοὶ τοῦ Ἀβερροΐου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου¹.

Δ' Η ΜΥΣΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

§ 1. Γερμανοὶ μυστικοί.

1. "Οπως ἐν τῇ ἀρχῇ καὶ τῇ ἀκμῇ τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας οὔτω καὶ ἐν τῷ τέλει αὐτῆς ἀνεφάνη ἡ μυστικὴ τάσις, ἥτις ἐστηρίζετο μὲν ἐπὶ τῆς ἀμέσου καὶ κατ' ἐνόρασιν γνώσεως ὑφίστατο δὲ πάλιν τὴν ἐπίδρασιν τῶν παλαιοτέρων. Ἡ νέα μυστικὴ φιλοσοφία ἀνεπτύχθη ὑπὸ Γερμανῶν καὶ ἐθεραπεύθη μάλιστα ὑπὸ Δομινικανῶν, ἔχει δὲ χαρακτῆρα κατ' ἔξοχὴν νεοπλατωνικόν. Γερμανοὶ ἰεροκήρυκες ἐπειρῶντο ἵνα τὸ διὸ Ἀλβέρτου τοῦ μεγάλου καὶ Θωμᾶ τοῦ Ἀκυνάτου ἀναπτυχθὲν σχολικὸν σύστημα χρησιμοποιήσωσι χάριν τῆς ἡμικῆς μορφώσεως τῶν πολλῶν² μεταβάλλοντες μέρη τινὰ αὐτοῦ καὶ ποιοῦντες πρυτανεύουσαν ἔννοιαν τὴν οὖσιώδη ἐνότητα τῆς ψυχῆς μετὰ τοῦ θεοῦ. Τιθέμενοι δὲ ἴδιον σκοπὸν τὴν πρόσκτησιν τῶν θείων ἀπορρήτων κατέληγον εἰς ἀπόκλισιν ἀπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν δογμάτων³. Τὰς ἀρχὰς τῆς μυστικῆς εὑρίσκομεν ἥδη παρὰ τῷ Φραγκισκανῷ Δαυΐδ τῷ ἐξ Augsburg († 1211) καὶ Ἀλβέρτῳ τῷ μεγάλῳ⁴, μάλιστα δὲ παρὰ τῇ ἀγίᾳ Μεχτίλδῃ τῇ ἐκ Μαγδεβούρβου⁵ καὶ ἐν μέρει παρὰ τῷ Diet-

¹ K. Werner, Der Averroismus, 288 ἔξ., Die Scholastik des späteren Mittelal. 4, 138 ἔξ.

² Διὸ καὶ μετεχειρίζοντο τὴν γλῶσσαν οὐχὶ τοῦ σχολείου ἀλλὰ τοῦ λαοῦ.

³ Οἱ μυστικοὶ ἐπεκαλοῦντο οὐ μόνον τοὺς πατέρας τῆς ἐκκλησίας ἀλλὰ καὶ τοὺς «διδασκάλους τῆς Σχολῆς» καὶ τὸν «διδάσκαλον τῶν διδασκάλων», τὸν Ἀριστοτέλη.

⁴ Ὁ Ἀλβέρτος ἐν τῷ μυστικῷ συγγράμματι *De adhaerendo Dei ἀκολουθεῖ τῷ Δαυΐδ ἐκείνῳ*. "Επιθ. E. Michael, Gesch. d. deutschen Volkes 3, 143 ἔξ.

⁵ Ὁ P. Gall Morel ἔξέδωκεν ἐκ τοῦ μοναδικοῦ χειρογράφου τὰς «Ἀποκαλύψεις τῆς ἀδελφῆς Μεχτίλδης ἥτοι τὸ ρέον φῶς τῆς θεότητος» (*Offenbarungen der Schwester Mechtild κτλ.*) ἔτι δὲ μετέφρασεν αὐτὰς εἰς τὴν νεωτέραν γερμανικήν, τῷ 1869. Ἐπηκολούθησε τῷ 1881 ἐτέρα μετάφρασις εἰς τὴν νέαν γερμανικήν ὑπὸ τοῦ J. Müller ἐν τῷ «Leben und Offenbarungen der heil. Mechtildis und der Schwester Mechtildis». Ἐκλεκτὰ δὲ μέρη καὶ με-